

คำนำ

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา เป็นหลักสูตรระดับมหาบัณฑิต ที่มุ่งพัฒนาบัณฑิตให้เป็นผู้ใฝ่รู้ เป็นผู้นำด้านจิตใจและสติปัญญา มีศรัทธาอุทิศตนเพื่อการเผยแผ่วิปัสสนาภาวนาสู่สังคมและผู้คนใจทั่วโลก มีความรู้ความเข้าใจในหลักการปฏิบัติที่จะนำพาตนเองและสรรพสัตว์ให้ก้าวสู่ความพ้นทุกข์ พร้อมทั้งสามารถสอนธรรมนำปฏิบัติวิปัสสนาได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ ตามหลักการในพระคัมภีร์

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน เป็นหลักสูตรบังคับของการศึกษาศิลปะพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ซึ่งจัดทำขึ้นตามดำริของหลวงพ่อดมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्मหาเถระ ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D. เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการามวรวิหาร, เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานคณะกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ และรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม) ท่านต้องการให้ผู้ศึกษามีความรู้ความสามารถทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ ถึงขั้นเชี่ยวชาญในเรื่องวิปัสสนาและการสอนวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา

ถามว่า : วิปัสสนาเป็นเรื่องของสภาวะจิต เป็นการดับกิเลสมิใช่หรือทำไมต้องเอาใบปริญญา?

ตอบว่า : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เปิดสอนหลักสูตรวิปัสสนาภาวนาในระดับปริญญาโท เพื่อให้ผู้ศึกษามีความรู้ที่ถูกต้องในเรื่องวิปัสสนาทั้งภาคทฤษฎีในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และภาคปฏิบัติที่มีความสอดคล้องกัน คือ เมื่อปฏิบัติจนรู้แจ้งด้วยตนเองแล้ว ก็สามารถสอนผู้อื่นให้รู้อย่างที่ตนรู้ได้ด้วย มิใช่รู้แต่ผู้เดียว แต่ไม่สามารถสั่งสอนหรืออธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจได้

ข้าพเจ้าเอง เป็นหนึ่งในจำนวนนักศึกษาที่ได้รับความเมตตาจากพระเดชพระคุณหลวงพ่อดมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ให้ได้เข้าเรียนในหลักสูตรนี้เป็น

รุ่นแรก โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ และได้ไปปฏิบัติวิปัสสนากาวนาแบบ กำหนดท้องฟอง-ยุบเป็นอารมณ์หลัก ตามแนวคำสอนของท่านมหาสีสยาตอ (พระโสภณมหาเถระ) เป็นเวลา ๗ เดือนเต็ม ณ สำนักปฏิบัติธรรมวัดจตุรดาธรรมฐาน รัฐฉานตะวันออก สหภาพเมียนมาร์ ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติที่ไม่ปรากฏโดยตรงในคัมภีร์พระไตรปิฎก แต่จากสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าไม่ใช่สติปัฏฐาน ๔ และหลังจากได้ฟังลำดับญาณ ๑๖ แล้ว ก็ได้หวนนึกถึงประสบการณ์ช่วงบรรพชาใหม่ ๆ ที่เคยนึกอยากเป็นพระอรหันต์อยู่ในช่วง ๒-๓ ปีแรก ถึงกับหาคำราม่าอ่านเอง และฝึกฝนปฏิบัติแบบกำหนดลมหายใจเข้าออก เข้าพุท-ออกโธ อยู่ถึง ๑๖ เดือนเต็ม แต่ก็ไม่ก้าวหน้าในการปฏิบัติ ได้เห็นเพียงนิมิตดวงสีเล็กๆ แดกกระจายเป็นชุดๆ และรู้สึกปวดศีรษะเวียนหัวเป็นบางครั้ง เพราะเป็นการปฏิบัติแบบอ่านตำราเอาเอง ไม่มีกัลยาณมิตรช่วยแนะนำ

หลักจากข้าพเจ้าได้ปฏิบัติวิปัสสนากาวนาครบ ๗ เดือนแล้ว ก็น้อมนึกขึ้นในใจว่า หลายคนสงสัยว่าการปฏิบัติวิปัสสนาแบบกำหนดท้องฟอง-ท้องยุบไม่มีในพระไตรปิฎก เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าแน่หรือ? ส่วนมากพระพุทธเจ้าตรัสสอนให้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ด้วยการกำหนดลมหายใจเข้า-ออกเป็นอารมณ์หลักมีใช่หรือ? เมื่อก่อนนี้ข้าพเจ้าก็คิดเช่นนั้นมาตลอด แม้แต่ปัจจุบันนี้ก็ยังคงคิดอยู่บ้าง ถ้ามี ๒ สำนักให้เลือกปฏิบัติ คือ สำนักวิปัสสนาสอนให้กำหนดฟอง-ยุบเป็นอารมณ์หลัก และสำนักวิปัสสนาสอนให้กำหนดลมหายใจเข้า-ออกเป็นอารมณ์หลัก ซึ่งสามารถสอนให้เห็นมรรคเห็นผลได้ ภายใน ๓-๔ เดือนเท่ากันหรือต่อรองให้อีกหน่อย ให้สำนักกำหนดลมหายใจเข้า-ออกสอนให้บรรลุโสดาบันได้ภายใน ๑ ปี

ถ้าจะให้เลือก ๒ สำนักนี้ ข้าพเจ้าขอเลือกปฏิบัติในสำนักกำหนดลมหายใจเข้า-ออก เพราะรู้สึกอุ่นใจกว่า เพราะมีหลักฐานที่มาในคัมภีร์พระไตรปิฎกอย่างชัดเจน แต่ด้วยประสบการณ์ที่ผ่านมา ยังไม่เคยได้ยินเลยว่ามีสำนักสอนอานาปานสติสำนักใดประกาศว่าสามารถสอนให้ทุกคนบรรลุโสดาบันได้ภายในระยะเวลาเพียง ๑ ปีเท่านั้น ส่วนมากสอนเพียงแค่นี้

สงบ ลืมทุกข์แบบสมณะเท่านั้น ที่บอกว่าตนเองได้บรรลุมรรคผลแล้วก็พอมืออยู่บ้าง แต่ท่านก็อธิบายไม่ได้ว่า "วิปัสสนาญาณในแต่ละขั้น ทั้ง ๑๖ ขั้น ที่เกิดขึ้นขณะปฏิบัติจริงมีสภาพเป็นอย่างไร คือ ยังไม่สามารถอธิบายได้ถึงสภาวะที่เกิดขึ้นขณะปฏิบัติในแต่ละญาณได้ตรงกับสภาวะญาณที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และ วิสุทธิมรรค มีอาจารย์สายอานาปานสติหลายท่านที่ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าท่านได้บรรลุสุโตกขาเป็นอย่างน้อยแล้วแน่นอน(ความศรัทธาส่วนตัว) แต่ท่านก็ไม่สามารถอธิบายสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นขณะปฏิบัติด้วยหลักการในพระคัมภีร์ได้ หรืออาจจะเป็นเพราะท่านไม่สนใจที่จะสอบสวนเปรียบเทียบด้วยคิดว่าไม่จำเป็น ก็เป็นได้ เหตุนี้แลการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแบบกำหนดลมหายใจเข้า-ออก จึงไม่เป็นที่สนใจของผู้ศึกษาปริยัติมากนัก แต่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแบบกำหนดพอง-ยุบกลับตรงกันข้าม แม้จะมีหลักฐานเบื้องต้นปรากฏในพระคัมภีร์ไม่มากนัก แต่สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติกลับสามารถอธิบายด้วยทฤษฎีญาณ ๑๖ ที่ปรากฏในคัมภีร์ได้อย่างชัดเจน และที่สำคัญ พระอาจารย์บางท่านเกิดความมั่นใจในสภาวะธรรมของตนเองถึงกับกล้าประกาศว่า "ถ้าทำตามทีสอนจะปฏิบัติวิปัสสนาให้เห็นธรรมได้ภายในระยะเวลาเพียง ๓-๔ เดือนเท่านั้น"

จากประสบการณ์ที่ข้าพเจ้าได้ผ่านการปฏิบัติวิปัสสนาแบบกำหนดพอง-ยุบ แบบเข้มข้นมาเป็นระยะเวลา ๗ เดือนเต็ม ข้าพเจ้าขอยืนยันว่าเป็นเช่นนั้นจริง แม้โดยความรู้สึกส่วนตัวจะนิยมชมชอบในการปฏิบัติแบบกำหนดลมหายใจเข้า-ออกมากกว่า แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธความจริงที่เกิดขึ้นได้เลยว่า การปฏิบัติแบบกำหนดพอง-ยุบก็เป็นสติปัญญาฐาน ๔ เช่นกัน ทำให้เกิดดวงตาเห็นแจ้งพระไตรลักษณ์ได้เช่นกัน

แต่อย่างไรก็ตาม ในระหว่างปฏิบัติข้าพเจ้าได้เกิดความคิดขึ้นหลายครั้งว่า "เรานี้แหละ จะเป็นผู้ทำการปฏิบัติวิปัสสนาแบบอานาปานสติให้โด่งดังในวงวิชาการให้ได้ โดยจะใช้หลักการเดียวกันกับที่ท่านอาจารย์มหาสีสยาตอ (พระโสภณมหาเถระ) ใช้สภาวะญาณ ๑๖ มาอธิบายสภาวะธรรมที่

เกิดขึ้นจากการปฏิบัติวิปัสสนาแบบกำหนดพอง-ยุบ ข้าพเจ้าก็จะปฏิบัติอานาปานสติให้รู้แจ้งแล้วนำสภาวะธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นขณะปฏิบัติจริงมาอธิบายด้วยหลักการของญาณ ๑๖ ให้ได้ ขอยืนยันว่าเคยคิดเช่นนี้หลายครั้งจริง แต่ก็มอดดับไปทุกครั้ง เพราะเป็นภาระยิ่งใหญ่เกินที่พระหนุ่มด้อยปัญญารูปหนึ่งจะแบกรับเอาไว้ได้..?

ข้าพเจ้ารวบรวมหนังสือเล่มนี้ขึ้น ก็เพื่อคลายปมในใจบางส่วนในเรื่องนี้ และเพื่อตอบสนองความต้องการของชาวพุทธจำนวนมากที่สนใจปฏิบัติตามแนวนี้ แต่รู้สึกยุ่งยากในการศึกษาหลักธรรมที่เป็นภาษาบาลีหรือสำนวนแปลบาลีโดยตรง จึงได้พยายามอธิบายเปลี่ยนสำนวนบาลีให้เป็นภาษาที่ง่ายขึ้น ควบคู่กับเสริมความคิดเห็นของพระเถระหลายๆ ท่านที่สอนในแนวนี้ หวังว่าจะช่วยให้ชาวพุทธได้เข้าใจในเนื้อแท้ของการปฏิบัติอานาปานสติภาวนามากยิ่งขึ้น

พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี)

พระวิปัสสนาจารย์หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (หลักสูตร ๗ เดือน)
 สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

สารบัญ

เรื่อง	
คำอนุโมทนา	[๓]
คำปรารภ	[๖]
คำนำ	ก
เกียรติคุณประกาศ	ช
สารบัญ	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฅ
บทที่ ๑ อานาปานสติภาวนา ๑๖ ชั้น	๑
๑.๑ ความสำคัญและลักษณะเด่น	๑
๑.๒ อานาปานสติกับการกำหนดพอง-ยุบ	๖
๑.๓ บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณด้วยอานาปานสติภาวนา	๑๑
๑.๔ แปลพระบาลีอานาปานสติภาวนา	๑๘
๑.๕ อธิบายบทบาลีอานาปานสติเบื้องต้น	๒๒
๑.๖ อานิสงส์ของอานาปานสติภาวนา	๓๖
๑.๖.๑ ทำสติปฏิฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์	๓๖
๑.๖.๒ ทำวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์	๔๕
บทที่ ๒ การเจริญอานาปานสติภาวนา	๔๘
๒.๑ การเจริญภาวนา	๔๘
๒.๑.๑ สมถภาวนา	๕๔
ก. ความหมาย	๕๔
ข. ฌานสมาธิ	๕๕
ค. องค์ฌาน	๕๗
ง. อานิสงส์	๕๘
๒.๑.๒ วิปัสสนาภาวนา	๖๒
ก. ความหมาย	๖๒

ข. เป้าหมายของวิปัสสนา	๖๔
ค. ผลปรากฏของการเจริญวิปัสสนา	๖๖
ง. การศึกษาเพื่อความหลุดพ้น ๗ ขั้นตอน	๗๑
๑) อธิศีลสิกขา	๗๑
- สีลวิสุทธิติ	๗๒
๒) อธิจิตตสิกขา	๗๓
- จิตตวิสุทธิติ	๗๔
๓) อธิปัญญาสิกขา	๗๗
- ทิฏฐิวิสุทธิติ	๗๘
- กังขาวิตรณวิสุทธิติ	๗๘
- มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ	๗๙
- ปฏิปทาญาณทัสสนาวิสุทธิติ	๗๙
- ญาณทัสสนาวิสุทธิติ	๘๑
จ. อานิสงส์	๘๑
๒.๒ การเจริญวิปัสสนากาวนา ๔ แบบ	๘๓
๒.๓ การเจริญสมถกรรมฐานด้วยอานาปานสติกาวนา	๘๘
๒.๓.๑ เทียบเคียงพระบาลีกับอรรถกถา	๘๙
๒.๓.๒ การทำฌานให้เจริญ	๙๒
๒.๓.๓ ผลสำเร็จของอานาปานสติสมาธิ	๙๗
ก. อำนวยผลให้ได้สมบัติ ๘	๙๗
ข. เป็นบาทฐานให้เกิดวิชชา ๘	๙๙
๒.๔ หลักการเจริญวิปัสสนาต่อจากอานาปานสติสมาธิ	๑๐๐
๒.๔.๑ อารมณฺ์หลักในการเจริญวิปัสสนา	๑๐๑
๒.๔.๒ การเจริญวิปัสสนาของสมถยานิก	๑๐๓
ก. การบรรลุ..โดยมิได้รับรู้รูปนามทั้งหมด	๑๐๘
ข. การบรรลุ..โดยได้รับรู้รูปนามทั้งหมด	๑๐๘
๒.๔.๓ การเจริญวิปัสสนาของวิปัสสนายานิก	๑๑๒

๒.๔.๔ ทัศนวิสัยสิทธิในขณะที่กำหนดรู้รูปธรรม	๑๑๘
๒.๔.๕ ทัศนวิสัยสิทธิในขณะที่กำหนดรู้นามธรรม	๑๑๙
๒.๕ โครงสร้างการปฏิบัติอานาปานสติภาวนา	๑๒๒

บทที่ ๓ วิปัสสนาปัญญา ๑๒๕

๓.๑ ความหมายและที่มาของปัญญา	๑๒๖
๓.๑.๑ จินตามยปัญญา	๑๒๘
๓.๑.๒ สุตมยปัญญา	๑๓๐
๓.๑.๓ ภาวนามยปัญญา	๑๓๓
๓.๒ คำเรียกแทนปัญญา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๑๓๕
๓.๓ หลักธรรมที่ส่งเสริมความเจริญงอกงามแห่งปัญญา	๑๔๐
๓.๔ กระบวนการรับรู้เพื่อให้เกิดปัญญา	๑๔๓
๓.๕ วิธีปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดปัญญา	๑๔๖
๓.๖ อุบายวิธีการเจริญปัญญา	๑๕๐
๓.๗ วิธีรับรู้อารมณ์ ในการเจริญปัญญา	๑๕๓
๓.๗.๑ วิธีจิตในการรับรู้อารมณ์	๑๕๓
๓.๗.๒ การกำหนดรู้อารมณ์ทางทวาร ๖	๑๖๒
๓.๘ การกำหนดรู้ด้วยปัญญา ทำให้โพธิปักขิยธรรมบริบูรณ์	๑๘๔

บทที่ ๔ ระดับสมาธิในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ๑๙๑

๔.๑ จิตที่เป็นสมาธิ	๑๙๑
๔.๑.๑ ลักษณะของสมาธิ	๑๙๒
๔.๑.๒ ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ	๑๙๓
๔.๒ ประเภทของสมาธิ	๑๙๗
๔.๓ ระดับสมาธิในการบรรลุธรรม	๑๙๙
๔.๓.๑ ฌาน ๒ แบบ	๒๐๑
๔.๓.๒ การบรรลุธรรม ๗ แบบ	๒๐๘
๔.๔ ระดับสมาธิในการเจริญวิปัสสนาภาวนา	๒๑๖

๔.๔.๑ การเจริญวิปัสสนาของสมถยานิก	๒๑๖
๑) สมถยานิกผู้บรรลุอรหัตตผลเป็นปัญญาวิมุต	๒๑๙
๑.๑) ใช้สมาธิระดับรูปฌาน ๔	๒๑๙
๑.๒) ใช้สมาธิระดับอรุฌาน ๔	๒๒๒
๒) สมถยานิกบรรลุอรหัตตผลเป็นอุภโตภาควิมุต๒๒๖	
๓) วิปัสสนาญาณ ๙	๒๒๙
๔.๔.๒ การเจริญวิปัสสนาของวิปัสสนายานิก	๒๓๒
๑) วิปัสสนายานิก	๒๓๒
๒) ขณิกสมาธิ	๒๓๓
๓) ความสำคัญของขณิกสมาธิ	๒๔๒
๓.๑) ความสำคัญต่อสมถภาวนา	๒๔๒
๓.๒) ความสำคัญต่อการอบรมปัญญา	๒๔๘
๓.๓) ขณิกสมาธิในการเจริญสุทธวิปัสสนา	๒๕๑
๔) ญาณ ๑๖ ใน ๓ ระดับ	๒๕๖

บทที่ ๕ ลำดับการปฏิบัติกรรมฐาน ๒๕๗

๕.๑ กิจที่ต้องปฏิบัติก่อนปฏิบัติกรรมฐาน	๒๕๘
๕.๑.๑ ขำระศีลให้บริสุทธิ์	๒๕๘
๕.๑.๒ กำหนดถืออุตุคงค์	๒๖๔
๕.๑.๓ ตัดความกังวล	๒๖๖
๕.๑.๔ คบหากัลยาณมิตร	๒๖๘
- โทษของการไม่มีกัลยาณมิตร	๒๖๙
- ความสำคัญของการสอบอารมณ์	๒๗๒
๕.๑.๕ เสพสัปปายะ ๗ และเว้นอัสปายะ ๗	๒๗๗
๕.๑.๖ เลือกสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับจริต	๒๘๓
๕.๑.๗ การถือกรรมฐาน	๒๘๘
๕.๑.๘ หลักการปฏิบัติตน	๒๙๐

๕.๒	ธรรมที่ต้องศึกษาก่อนปฏิบัติกรรมฐาน	๒๙๑
	๕.๒.๑ อันตรายิกธรรม	๒๙๑
	๕.๒.๒ ข้อธรรมที่ควรเรียนรู้	๒๙๓
	ก. ธรรมที่ควรเจริญ	๒๙๓
	ข. ธรรมที่ควรละก่อนปฏิบัติภาวนา	๒๙๓
	ค. ธรรมที่ภิกษุพึงพิจารณาเนืองๆ	๒๙๖
๕.๓	กรรมฐานที่ต้องเรียนรู้ก่อนปฏิบัติ	๒๙๗
	๕.๓.๑ เรียนรู้กรรมฐานเบื้องต้น	๒๙๗
	ก. เมตตากรรมฐาน	๒๙๘
	ข. มรณานุสติกรรมฐาน	๓๐๐
	ค. อสุภสังขยากรรมฐาน	๓๐๒
	๕.๓.๒ เรียนรู้กรรมฐานที่ทำให้จิตให้รำเริง	๓๐๔
	ก. พุทธานุสติ	๓๐๔
	ข. ธรรมานุสติ	๓๐๗
	ค. สังฆานุสติ	๓๐๘
บทที่ ๖	หลักปฏิบัติอานาปานสติขั้นที่ ๑ - ๔	๓๑๑
๖.๑	ปฏิบัติอานาปานสติกำหนดกายเป็นอารมณ์	๓๑๑
	๖.๑.๑ - ๒ ลมหายใจเข้าออกยาว-สั้น (ขั้นที่ ๑-๒)	๓๑๑
	๖.๑.๓ รู้ชัดกายทั้งหมด (ขั้นที่ ๓)	๓๒๐
	๖.๑.๔ ระวังลมหายใจเข้า-ออก (ขั้นที่ ๔)	๓๒๔
๖.๒	วิธีปฏิบัติแบบสมถภาวนา	๓๒๘
	๖.๒.๑ คณน้านัย	๓๒๘
	๖.๒.๒ อนุพันธน้านัย	๓๓๒
	๖.๒.๓ ผุสน้านัย	๓๓๔
	ก. วินิจฉัยมคิน-เรียนรู้นิมิต	๓๓๖
	ข. เรียนรู้อานาปานสติสมาธิ	๓๓๘

๖.๒.๔ ฐปนानัย	๓๓๙
ก. ลักษณะสังเกตความสมบูรณ์ของฉาน	๓๔๐
ข. พุทธทาสภิกขุอธิบายการเจริญฉาน ๘ ชั้น	๓๔๒
๖.๓ วิธีปฏิบัติแบบวิปัสสนาภาวนา	๓๕๖
๖.๓.๑ สลลक्षणานัย	๓๕๘
ก. อารมณหลักในการเจริญวิปัสสนา	๓๕๘
ข. การกำหนด	๓๖๐
ค. การกำหนดรู้	๓๖๑
ง. การบริกรรมภาวนา	๓๖๖
จ. การเจริญวิปัสสนาของสมถยานิก	๓๗๐
ฉ. การเจริญวิปัสสนาของวิปัสสนายานิก	๓๗๑
๖.๓.๒ วิวิฏฐานานัย	๓๗๘
๖.๓.๓ ปาริสุทธิณัย	๓๗๙
๖.๓.๔ ปฏิปัสสนานัย	๓๘๑
๖.๔ การปฏิบัติเพื่อให้บรรลุมรรค ผล เบื้องสูง	๓๘๒
บทที่ ๗ วิธียกฉานขึ้นสู่วิปัสสนาในอานาปานสติขั้นที่ ๕ - ๑๖	๓๘๕
๗.๑ การเจริญวิปัสสนาตามแนวสลลक्षणานัย	๓๘๕
๗.๒ วิธียกเวทนาในฉานขึ้นสู่วิปัสสนา (๕ - ๘)	๓๙๐
๗.๒.๑ กำหนดรู้ชัดปิติ (ปฐมฉาน หรือทุติยฉาน)	๓๙๑
ก. การรู้พร้อมเฉพาะซึ่งเวทนา	๓๙๓
ข. ยกปิตินั้นสู่วิปัสสนา	๓๙๔
๗.๒.๒ กำหนดรู้ชัดสุข (ตติยฉาน)	๓๙๕
๗.๒.๓ กำหนดรู้ชัดจิตตสังขาร (ฉานทั้ง ๔)	๓๙๗
๗.๒.๔ กำหนดรู้องค์ฉานเพื่อระงับจิตตสังขาร	๓๙๙
๗.๓ วิธียกจิตมีฉานขึ้นสู่วิปัสสนา (๙ - ๑๒)	๔๐๓
๗.๓.๑ กำหนดรู้ชัดจิตที่หน่วงฉานเป็นอารมณ์	๔๐๓

๗.๓.๒ กำหนดรู้ชัดจิตที่ร่าเริงเบิกบาน (ปีติ)	๔๐๔
๗.๓.๓ กำหนดรู้ชัดจิตที่ตั้งไว้มั่น	๔๐๖
๗.๓.๔ กำหนดรู้ชัดจิตที่เปลื้องปลดจากนิรวณ	๔๐๘
๗.๔ วิธีพิจารณาธรรม ยกขึ้นสู่วิปัสสนา (๑๓ - ๑๖)	๔๑๓
๗.๔.๑ พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง	๔๑๓
๗.๔.๒ พิจารณาเห็นความจางคลาย	๔๒๒
๗.๔.๓ พิจารณาเห็นความดับ	๔๒๖
๗.๔.๔ พิจารณาเห็นความสละคืน	๔๒๙
๗.๔ พิจารณาอริยสัจ ๔	๔๓๕
บทที่ ๘ บรรลุมรรคและวิมุตติ	๔๓๗
๘.๑ ความปรากฏขึ้นของญาณ	๔๓๗
- การปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรค/ผลเบื้องสูง	๔๔๑
๘.๒ ความปรากฏขึ้นของมรรค	๔๔๓
๘.๒.๑ การปฏิบัติให้มรรคเกิดขึ้น	๔๔๘
๘.๒.๓ ญาณในวิมุตติสุข	๔๔๙
บรรณานุกรม	๔๕๑
ประวัติผู้เขียน	๔๖๑
ผู้ร่วมบุญพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน	๔๖๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

หนังสือเล่มนี้ ใช้ข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ โดยใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎก เริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น

ที.สี. (บาลี) ๙/๓/๓๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎก ภาษาบาลี เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๓ หน้า ๓๖.

ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๐/๕๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๑๗๐ หน้า ๕๖ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก (ไทย)

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	
๑-๒	วิ.มหา. (ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
๔-๕	วิ.ม. (ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๖-๗	วิ.จุ. (ไทย) =	วินัยปิฎก	จุฬวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก (บาลีและไทย)

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	
๙	ที.สี. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
๑๒	ม.มู. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย อุปริปณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
	ม.อุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๕	สั.ส. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
๑๖	สั.นิ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)

๑๗	ส.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรคคปาลี	(ภาษาบาลี)
	ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
	ขุ.อุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทานปาลี	(ภาษาบาลี)
	ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
	ขุ.อิติ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกปาลี	(ภาษาบาลี)
	ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
	ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ติกนิบาต ชาดก	(ภาษาไทย)
๒๘	ขุ.ชา.สตตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สตตกนิบาต ชาดก	(ภาษาไทย)
๒๙	ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
๓๐	ขุ.จู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิเทศ	(ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิทามคคปาลี	(ภาษาบาลี)
	ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
๓๒	ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปาทาน	(ภาษาไทย)
๓๓	ขุ.พุทฺธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธรวงค์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก (บาลีและไทย)

เล่ม.	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	
๓๓	อภิ.สง.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)

๓๔ อภ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิกังค์	(ภาษาไทย)
๓๖ อภ.ธ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธาตุกถา	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส (บาลีและไทย)

มิลินท.	(บาลี) = มิลินทพทพกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(บาลี) = วิสุทฺธิมคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(ไทย) = วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

หนังสือเล่มนี้ใช้อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้าหลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงคฺลวิลาสินี มหาวคคอกฺกุจกถา อรรถกถา ภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๔๑๔ หน้า ๓๐๘

หรือ หากเป็นตำราเล่มเดียว ระบุเพียง ข้อ/หน้า

อรรถกถาพระสูตรต้นตปิฎก (บาลี)

ที.ม.อ.	(บาลี) = ทีฆนิกาย	สุมงคฺลวิลาสินี	มหาวคคอกฺกุจกถา
ที.ป.อ.	(บาลี) = ทีฆนิกาย	สุมงคฺลวิลาสินี	ปาฎีกวคคอกฺกุจกถา
ม.ม.อ.	(บาลี) = มัชฌิมนิกาย	ปปลงฺกสุทฺธิ	มชฌิมปณณาสกอกฺกุจกถา
สํ.สพ.อ.	(บาลี) = สํยุตฺตนิกาย	สารตฺตปปกาสินี	สพยตฺตวคคอกฺกุจกถา
อง.จตฺก.อ.	(บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย	มโนรธปุรณิ	จตฺกนิปาตอกฺกุจกถา
อง.ปฺลจก.อ.	(บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย	มโนรธปุรณิ	ปฺลจกนิปาตอกฺกุจกถา
อง.ฉก.อ.	(บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย	มโนรธปุรณิ	ฉกนิปาตอกฺกุจกถา
อง.สตฺตก.อ.	(บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย	มโนรธปุรณิ	สตฺตกนิปาตอกฺกุจกถา
อง.อฺกุจก.อ.	(บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย	มโนรธปุรณิ	อฺกุจกนิปาตอกฺกุจกถา
อง.นวก.อ.	(บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย	มโนรธปุรณิ	นวกนิปาตอกฺกุจกถา
อง.ทสก.อ.	(บาลี) = องคฺตฺตรนิกาย	มโนรธปุรณิ	ทสกนิปาตอกฺกุจกถา
ขุ.ขุ.อ.	(บาลี) = ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺตโฆตฺติกา	ขุทฺทกปาจอกฺกุจกถา
ขุ.ธ.อ.	(บาลี) = ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทอกฺกุจกถา	
ขุ.ป.อ.	(บาลี) = ขุทฺทกนิกาย	สพฺพธมฺมปปกาสินี	ปฏิสมภิทามคคอกฺกุจกถา

ช.พทุธ.อ. (บาลี) = ชุททกนิกาย มรุตตถวิลาสิณี พุทธรวิสอฏฐกถา

อรรถกถาภาษาไทย อ้างอิงฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยระบุ เล่มที่/หน้าที เช่น ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๕๕. หมายถึง ทีฆนิกายมหาวรรค อรรถกถาภาษาไทย เล่มที่ ๑๓ หน้าที ๕๕.

หรือ อรรถกถาภาษาไทย อ้างอิงฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยระบุ เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า เช่น ที.ม.อ. (ไทย) ๑/๓/๒/๕๕. หมายถึง ทีฆนิกายมหาวรรค อรรถกถาภาษาไทยฉบับมหามกุฏฯ เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๓ ตอนที่ ๒ หน้า ๕๕.

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา
๑๑	๑	๑	-	ที.สี.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสิณี สีสันชวรคอรรรถกถา
๑๔	๒	๒	-	ที.ม.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสิณี มหาวรรคอรรรถกถา
๑๙	๑	๓	-	ม.ม.อ. (ไทย)	ปัญจสุทนี มูลปณณาสกอรรรถกถา
๒๑	๒	๒	-	ม.ม.อ. (ไทย)	ปัญจสุทนี มัชฌิมปณณาสกอรรรถกถา
๒๓	๓	๒	-	ม.อ.อ. (ไทย)	ปัญจสุทนี อุปริปณณาสกอรรรถกถา
๒๔	๑	๑	-	สั.ส.อ. (ไทย)	สารัตถปกาสินี สคาถาวรรคอรรรถกถา
๒๙	๔	๒	-	สั.สพา.อ. (ไทย)	สารัตถปกาสินี สพายตนวรรค
๓๑	๕	๒	-	สั.ม.อ. (ไทย)	สารัตถปกาสินี มหาวารวรรคอรรรถกถา
๓๒	๑	๑	-	อง.เอก.อ. (ไทย)	มโนรลปุรณี เอกนิบาตอรรรถกถา
๓๓	๑	๒	-	อง.ทุก.อ. (ไทย)	มโนรลปุรณี ทุกนิบาตอรรรถกถา
๓๔	๑	๓	-	อง.ติก.อ. (ไทย)	มโนรลปุรณี ติกนิบาตอรรรถกถา
๓๕	๒	-	-	อง.จตุกก.อ. (ไทย)	มโนรลปุรณี จตุกกนิบาตอรรรถกถา
๓๖	๓	-	-	อง.ปณจก.อ. (ไทย)	มโนรลปุรณี ปัญจกนิบาตอรรรถกถา
๓๖	๓	-	-	อง.ฉกก.อ. (ไทย)	มโนรลปุรณี ฉกนิบาตอรรรถกถา
๓๗	๔	-	-	อง.สตก.อ. (ไทย)	มโนรลปุรณี สัตตกนิบาตอรรรถกถา
๓๗	๔	-	-	อง.อฏฐก.อ. (ไทย)	มโนรลปุรณี อฏฐกนิบาตอรรรถกถา
๓๗	๔	-	-	อง.นวก.อ. (ไทย)	มโนรลปุรณี นวกนิบาตอรรรถกถา
๓๕	๕	-	-	อง.ทสก.อ. (ไทย)	มโนรลปุรณี ทสกนิบาตอรรรถกถา
๔๐	๑	๒	๑	ช.ช.อ. (ไทย)	ปรมัตถโชติกา คาถาธรรมบท
๔๑	๑	๒	๒	ช.ช.อ. (ไทย)	ปรมัตถโชติกา คาถาธรรมบท
๔๗	๑	๖	-	ช.สุ.อ. (ไทย)	ปรมัตถโชติกา สุตตนิบาตอรรรถกถา

๔๕	๑	๔	-	ช.อิตติ.อ.	(ไทย)	ปรมัตถโชติกา	อิตฺตวุดตกอรธรกถา
๔๘	๒	๑	-	ช.วิ.อ.	(ไทย)	ปรมัตถทีปนี	วิมาณวตฺถอรธรกถา
๕๐	๒	๓	๑	ช.เถร.อ.	(ไทย)	ปรมัตถโชติกา	เถรคธาอรธรกถา
๕๔	๒	๔	-	ช.เถร.อ.	(ไทย)	ปรมัตถโชติกา	เถรคธาอรธรกถา
๖๓	๔	๒	-	ช.ชา.อ.	(ไทย)	มหานิบาต	ชาตกอรธรกถา
๖๔	๔	๓	-	ช.ชา.อ.	(ไทย)	มหานิบาต	ชาตกอรธรกถา
๖๘	๗	๑	-	ช.ป.อ.	(ไทย)	สัทธัมมโชติกา	ปฏิสัสมภิกขามรรคอรธรกถา
๖๙	๗	๒	-	ช.ป.อ.	(ไทย)	สัทธัมมโชติกา	ปฏิสัสมภิกขามรรคอรธรกถา
๗๐	๘	๑	-	ช.อ.ป.อ.	(ไทย)	วิสุทธรชนวิลาสินี	นือพานอรธรกถา
๗๒	๙	๑	-	ช.อ.ป.อ.	(ไทย)	วิสุทธรชนวิลาสินี	นือพานอรธรกถา
๗๓	๙	๒	-	ช.พุทธ.อ.	(ไทย)	มจรูตถวิลาสินี	พุทธวังสอรธรกถา
๗๔	๙	๓	-	ช.จริยา.อ.	(ไทย)	ปรมัตถทีปนี	จริยาปฏิกอรธรกถา

อรธรกถาพระอภิธรรมปิฎก (บาลี)

อภิ.สง.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงคณิ อัญญสาลินีอัญญรกถา (ภาษาบาลี)

อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ปญจปกรณอัญญรกถา (ภาษาบาลี)

อรธรกถาพระอภิธรรมปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรธรกถา
๗๕	๑	๑	-	อภิ.ส.อ. (ไทย)	ธัมมสังคณิ อัญญสาลินีอรธรกถา
๗๗	๒	๑	-	อภิ.วิ.อ. (ไทย)	วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรธรกถา
๗๘	๒	๒	-	อภิ.วิ.อ. (ไทย)	วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรธรกถา
๗๙	๓	-	-	อภิ.ป.อ. (ไทย)	บุคคลปัญญาธิ ปญจปกรณอรธรกถา

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

หนังสือเล่มนี้ใช้ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิมตฺติ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๔๑/๑๑๐ หมายถึง วิมตฺติวินทนีฎีกา เล่มที่ ๒ ข้อที่ ๒๔๑ หน้า ๑๑๐

หรือ หากเป็นตำราเล่มเดียว ระบุเพียง ข้อ/หน้า

วชิร.ฎีกา	(บาลี) =	วชิรพทุฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตล.ฎีกา	(บาลี) =	สารตลทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตล.ฎีกา	(ไทย) =	สารตลทีปนีฎีกา	(ภาษาไทย)
วิมติ.ฎีกา	(บาลี) =	วิมติวิโนทนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
กงขา.ฎีกา	(บาลี) =	กงขาวิตรณีปุราณฎีกา	(ภาษาบาลี)
มูล.ฎีกา	(บาลี) =	มูลสิกขาฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.ฎีกา	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สีนตลปภาสนี สীগุขนธวคคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.ฎีกา	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สีนตลปภาสนี มหาคคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อภิณวฎีกา	(บาลี) =	ทีฆนิกายสาธูวิลาสินี สীগุขนธวคคอภิณวฎีกา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.ฎีกา	(บาลี) =	ธมมปทมมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.มูลฎีกา	(บาลี) =	อภิธมมปิฎก ธมมสงคณีมูลฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.มูลฎีกา	(บาลี) =	อภิธมมปิฎก วิงคมูลฎีกา	(ภาษาบาลี)
ม.ฎีกา	(บาลี) =	มณทีปฎีกา	(ภาษาบาลี)

ง. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

หนังสือเล่มนี้ใช้ปกรณ์วิเสส วิสุทธีมรรค ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิสุทธี. (บาลี) ๒/๕๗๘/๑๗๐. หมายถึง คัมภีร์วิสุทธีมรรคภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒ ข้อที่ ๕๗๘ หน้าที่ ๑๗๐ หรือ หากเป็นตำราเล่มเดียว ระบุเพียง ข้อ/หน้า

เนตติ. (บาลี)	=	เนตติปกรณ์	(ภาษาบาลี)
มิลินท. (บาลี)	=	มิลินทพทพปกรณ์	(ภาษาบาลี)
สงคห. (บาลี)	=	อภิธมมตถสงคห	(ภาษาบาลี)
วิสุทธี. (บาลี)	=	วิสุทธีมคคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทธี.มหาฎีกา (บาลี)	=	ปรมตถมถชุสา วิสุทธีมคคมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิภาวินี. (บาลี)	=	อภิธมมตถวิภาวินีฎีกา	(ภาษาบาลี)

จ. คำย่อภาษาไทย

ม.ป.ป.	=	ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์
ม.ท.ป.	=	ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์

เกียรติคุณประกาศ

บุญกุศลใด ๆ ที่เกิดจากการเขียนหนังสือเล่มนี้ ขออุทิศให้แก่ท่านพระครูปกาศิตพุทธศาสตร์ ผู้ให้ความรู้ทางธรรมและโอกาสทางการศึกษาแก่ผู้เขียน

ขอนุโมทนาบุญกับญาติโยมอุบาสกอุบาสิกาทุกท่าน ผู้ร่วมกันชวนชวนในการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิตยปริญาโท สาขาวิปัสสนาภาวนา รุ่นที่ ๗

ข้อมูลใด ๆ ในหนังสือเล่มนี้จะมีไม่ได้เลย หากผู้เขียนไม่ได้รับการอบรมสั่งสอน และอุปถัมภ์การศึกษาจากพระมหาเถระ ๔ รูปนี้ คือ

๑. พระธรรมโกศาจารย์ (หลวงปู่ปัญญาันทะ)
๒. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ)
๓. สยาดอกัททันตะ วิโรจนะ (วัดจตุรพักตรพิมาน)
๔. พระครูศรีคณาภิรักษ์ (เจ้าคณะอำเภอระโนด)

